

PASIONSKA BAŠTINA U HRVATSKOJ TRADICIJSKOJ KULTURI, POSEBICE U USMENOJ KNJIŽEVNOSTI

Stipe BOTICA, Zagreb

Tradicijska kultura najčešće obuhvaća sadržaje iz neposrednog nerodnog života, ali i one koji su iz drugih područja prešli u narodni život i običaje.

Kršćanstvo je imanentno hrvatskom nacionalnom biću od prvoga dolaska Hrvata na ove prostore. Tu su prihvaćeni i pohrvaćeni i svi segmenti kršćanske duhovnosti. U tome kontekstu valja gledati i važne motive kršćanske duhovnosti: muku Kristovu, njegovu smrt, ukop i uskrsnuće.

U hrvatskoj je tradicijskoj kulturi i hrvatskoj usmenoj književnosti kompleks pasije iznimno snažan pokretač. U tom pogledu prednjače lirske usmene pjesme. Hrvatski je daroviti narodni pjesnik iznimno lijepo u lirsku pjesmu prenio svoje osjećaje, posebice duševna raspoloženja i čovjeka i kršćanina. U većem je broju pjesama toplo, potresno, lirski sublimirano pokazao Mariju, Kristovu majku, supatnicu pod križem, sudionicu svih Kristovih posljednjih ovozemnih zbivanja.

Pasionske i marijanske pjesme ovoga tipa poznate su na cijelom prostoru Hrvata, ali najčešće na hrvatskome jugu, i značajan su dio hrvatske usmene književnosti.

Ovo je tek mali dio iz bogatog korpusa hrvatskih pasionskih usmenih pjesama.

Tradicijska kultura je zbroj duhovnih, materijalnih i socijalnih vrednota što su ih stvorili široki narodni slojevi, a prenose se predajom. Ona ih postojano čuva i više-manje nepromijenjeno prosljeđuje novim naraštajima kao važnu baštinu po kojoj se i razlikuju pojedine nacionalne kulture.

Tako su se ušćivale brojne kulturne vrednote što ih je rod/narod Hrvata baštiniio još iz pradomovine, ili još bolje: otkad se oformio (na)rod Hrvata sa svojim posebnim etnokulturnim značajkama u drevnoj nepoznatoj postojbini.

*U novoj, današnjoj, domovini pradomovinske su se predaje spojile s onima koje su već postojale na ovome prostoru (ilirske, helenske, rimske) i oblikovale ono što se može nazvati kulturni *genus specificum croaticum*.*

Drukčija je, naravno, umjetnička baština Hrvatske jer su u njoj sva ona kulturna dobra koja su nastala na hrvatskome tlu od najstarijih vremena do danas. Takvih je vrednota kulturne i prirodne baštine znatan broj, a vrijednost takve baštine pokazuje i činjenica da je pet hrvatskih spomenika kulturne i prirodne baštine na UNESCO-vu popisu (Split,

Dubrovnik, Plitvice, Trogir, Poreč) među 518 lokaliteta iz čitavog svijeta. Zacijelo ih je još znatan broj koji bi zavrijedili ući u taj svjetski kulturni popis.

Tradicijska kulturna baština, načelno, ima svoja tradicionalna i stereotipna obilježja, ali se ipak prepoznaje ono što je u njoj i izvorno i hrvatsko.

Ako se danas stručnim pogledom motri hrvatska tradicijska kultura, onda se nužno nameće jedan njezin sloj koji je nastao kad su se doseljeni *Hrvati pokrtili* i kad se počeo oblikovati njihov kršćanski (svjeto)nazor. Ovaj kršćanski sloj hrvatske kulture ravnomjerno je i značenjski jednakovrijedan onome što bi se moglo nazvati izvorno (autohtono) hrvatsko pradomovinsko naslijeđe. Čini se, nadalje, da su obje sastavnice i oba čimbenika: kršćanski i izvorno »narodnosni hrvatski«, tako blisko srasla da se ne mogu ni razdvajati ni odvojiti a da se ne naruši i jedna i druga odrednica.

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi ima mnogo raznovrsnih slojeva, čak i među onima kršćanske provenijencije. Ovdje nas prvenstveno zanima što bi moglo biti specifično za tradicijski sloj *hrvatske kršćanske pasijske baštine*?

Lako je naznačiti da su to svi oni *godišnji običaji* što se izvode/bivaju u *Velikome tjednu (Veliko Trodnevlje)*, a vezani su, po podacima iz četiriju Evanđelja i biblijskom usmenom predajom, za posljednje ovozemne Kristove dane.

Kako je Veliki tjedan (Uskrs) nestalan datum, on je ipak *ustaljen* po svome godišnjem proljetnom tijeku i po gotovo istovjetnome izvođenju od davnina. Za običaj je od presudne važnosti *stalnost*, odnosno, kako tvrdi Milovan Gavazzi, da se »zbiva stalno u određeni dan (ponajviše blagdan, svetačni dan) ili tijekom više dana kalendarske godine, dakle periodički, ponavlja i svagda nanovo proživljava«¹.

Svi se *uskrsni običaji* kalendarski, u godišnjemu ciklusu, vežu za *proljetne običaje* koji »obuhvaćajući tradicije otprilike počevši od Cvjetne nedjelje pa preko Jurjeva, 1. svibnja do Duhova«.

Gavazzi je u svome kapitalnome djelu iznio niz narodnih običaja od Cvjetnice do Duhova, stalnih po događanju u hrvatskome narodnome životu i običajima, vrlo raširenih na cijelom prostoru Hrvata, raznovrsnih i značenjski obilježenih. U naše vrijeme svi su ti običaji još jednom stručno obrađeni i dobrim dijelom postavljeni u izravan suodnos s kršćanskim odrednicama².

Ovdje nas zanimaju samo oni običaji koji se izvode od Velikoga četvrtka do Uskrsa. Bilo bi također vrijedno svim tim običajima suziti značenje na izrazito *pasijsko okružje* i davati im smisao samo unutar kršćanskoga, još točnije: vjerskoga, katoličkoga. No, kad god se govori o običajima, ne može se zanemariti njihovo prvotno značenje – profano. Upravo tome etnolozi posvećuju posebnu pozornost. U hrvatskim uskrsnim običajima, Gavazzi se posebno zadržava na motivima: *bojanje jaja, zec s jajima, darivanje jajima*,

¹ Milovan GAVAZZI, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. III. izdanje (reprint), Zagreb, 1991.

² Jasna ČAPO ŽMEGAČ, *Hrvatski uskrsni običaji*, Zagreb, 1997.

tucanje jajima (*concussio ovorum*), gađanje jaja novcem, uskrsni emuleti (*jaglušići, jagneći, onjušići*) itd. On im, kao i mnogi drugi etnolozi, pridaje različite uloge i značenja.

Za same dane Velikoga tjedna koji su relevantni za kategoriju pasionskoga u narodnome životu i običajima ima tek nekoliko izdvojenih naznaka, a glavno im obilježje daje njihovo potpuno srastanje sa sakrosanktnim značenjem. U prvome cjelovitom djelu hrvatske etnologije, »Narodnim slavonskim običajima« Luke Ilića Oriovčanina³, uskrsnim su običajima posvećene svega tri stranice, i to više opisno nego posebnim i specifičnim detaljima.

Dani Velikoga tjedna u Hrvata su uglavnom poznati po svome vjerskom određenju. Tako je Veliki četvrtak poznat kao *Dan posljednje večere*, gdje je posebno značenjski i simbolički za tradicijsku kulturu naznačen čin *večere, pranja nogu, Judine izdaje, uspostava misne žrtve, boravak na Maslinskoj gori i Isusovo uhićenje*.

U usmenoj će književnosti za različite oblike stiliziranja posebno biti poticajni ovi motivi: »pranje nogu apostolima«, »Judin poljubac«, »pospani učenici na Maslinskoj gori«, »Petrovo zatajivanje Isusa«.

Veliki petak dobio je iznimno simboličko značenje jer je postao sinoniman Kristovoj mucu i smrti na križu. Ova je simbolika, a hrvatski je narod odavno znao iščitavati svoju biblijsku simboliku⁴, potisnula sva druga značenja, pa i značenje jednoga zbiljskoga petka (dana). No etnologima je vrlo znakovita činjenica da je tada »stroga zabrana 'ticati' u zemlju (kopati i uopće obrađivati je) jer u njoj taj dan već leži tijelo Isusovo; ili običaj, da se obilnije pije vino, jer će upravo od toga na Veliki petak popitoga postati u tijelu više krvi; dalje naročita čaranja naročito prema voćkama zbog rodnosti – bilo grožnjama voćki pucanjem na nju, zastrašivanjem riječima, drmanjem, bilo darivanjem, npr. vješanjem ručnika na nju i sl.; i proricanja u prirodu (voću) prema tome pada li kiša ili ne pada ...«⁵.

Velika subota gotovo da i nije obilježena nikakvim običajima, a u narodu je za taj dan poznata fraza »grobna tišina«, asocirajući opet na Kristovo pribivanje u grobu. To je vrijeme razmišljanja, tišine, mira, molitve.

Jače je izraženo večernje događanje, u obredima i u narodnom izričaju poznato kao »uskrsno bdijenje« i negdje je vezano »sa pucanjem meržarah i pušakah« (Ilić-Oriovčanin, str. 121), a na cijelom prostoru Hrvata, kao i sam dan Uskrsa, za *simboliku vatre*. U narodu je ovaj blagdan povezan i s posebnim obrednim *umivanjem* »i osobitim vrstama jela, njihovim blagoslovom i drugim nekim činima i vjerovanjima s njima u svezi«⁶.

Gavazzi izdvaja još nekoliko važnijih *uskrsnih događanja*:

- (1) obnova kućne vatre i blagoslov vatre (pali se trenjem i »gubom« – »živa vatra«)
- (2) ophod raspetnika (»križničara«)
- (3) obredi uz »uskrsni krijes« (vatra) (*vuzemke, krisi, vazemke, detalji uz »goristajanja«*)
- (4) blagoslov jela i simbolika jela⁷.

³ Luka ILIĆ ORIOVČANIN, *Narodni slavonski običaji*, Zagreb, 1846.

⁴ Stipe BOTICA, *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*. Vlastita naklada, Zagreb, 1995.

⁵ GAVAZZI, *nav. dj.*, str. 30–31.

⁶ GAVAZZI, *nav. dj.*, str. 31.

⁷ GAVAZZI, *nav. dj.*, str. 36–37.

Sve će ovo vrlo temeljito i dokumentirano pokazati velike hrvatske monografije koje će nastati svršetkom 19. i početkom 20. stoljeća, a još su iznimno mnogo sačuvale drevnih opisa običaja.

U većini navedenih običaja izmiješano su se sačuvali i drevni prahrvatski običaji i kristijanizirani. U običajima su tek dijelom utkani događaji vezani za Krista: od svečanog ulaska u Jeruzalem, preko večere, muke, smrti na križu do uskrsnuća. Jednim su dijelom to običaji vezani uz prirodu, godišnje doba (proljeće), a drugim (manjim) uz vjersko suzvučje.

Više od trinaest stoljeća kršćanstva među Hrvatima svjedoči da je hrvatski narod od početka svoga života na ovim prostorima pokušao živjeti po *biblijskim (kršćanskim) načelima*, osobito onima koja proizlaze iz četiriju Evanđelja. Iz cjeline hrvatske usmene književnosti, koju poznajemo iz tiskanih i rukopisnih zapisa (u stotinama tisuća naslova), čini mi se da su u hrvatski narodni život i običaje, a posebice u *hrvatsku usmenu književnost* ušli, kao poticaj i model za stiliziranje, mnogi biblijski podaci. Tako su, iz pasionske problematike (po Evanđeljima), ulazile neke zgode, a druge nisu. Nema neke razgovjetne logike zašto je nešto ulazilo a drugo nije u stilizacije usmene književnosti. Isto je tako i sa cjelinom hrvatskoga povijesnoga života: neki su događaji (i osobe) bili poticajni i obrađeni a drugi zaobidjeni, kao da nisu ni bili.

Dosta je biblijskih zgoda iz ovoga tematskog kruga koje su ostavile prepoznatljiv trag u hrvatskoj tradicijskoj kulturi (usmenoj književnosti).

Ovo je prilika naznačiti motive koji su ostvareni u nekoj vrsti hrvatske usmene književnosti:

MARKOVO EVANĐELJE

Mesijanski ulaz u Jeruzalem.

Neploidna smokva, osušena smokva.

Formulacija »Neće se ostaviti ni kamen na kamenu«.

Lažni proroci, znamenja i čudesa.

»Bdijte jer ne znate kada je čas«.

Judina izdaja, »Jao čovjeku koji ga predaje. Tome bi čovjeku bolje bilo da se ni rodio nije.«

Posljednja večera: Petrovo junačenje i (kasnije) pad. Judin poljubac.

Od Poncija do Pilata.

Trnov vijenac. Među razbojnicima.

Uskrsnuće. Grobni kamen.

MATEJEVO EVANĐELJE

Ulazak u Jeruzalem.

Izgon trgovaca iz hrama (narodnim stilizatorima iznimno impresivna slika!).

Neploidna smokva.

»Jao vama pismoznanci i farizeji«.

»Neće ovdje ostati ni kamen na kamenu nerazvaljen«.

Judina izdaja, Judin poljubac, Judino vješanje.

»Oče moj, ako je moguće neka me mimoide ova čaša«.

Pilat pere ruke.

Trenutak smrti: razderan zastor, potres, ustali mrtvaci ...
Ukop i grobni kamen.

LUKINO EVANĐELJE

Isus na putu prema Jeruzalemu.
Neplodna smokva i Zakej na smokvi.
Žal nad Jeruzalemom jer od njega neće »ostaviti u tebi ni kamen na kamenu«.
Znaci vremena.
Pashalna večera: ustanovljenje Euharistije.
»Tko je najveći«.
Proroštvo o Petrovoj izdaji.
Boravak na Maslinskoj gori: »Oče, otkloni ovu čašu od mene«, krvav znoj, pospani apostoli, Judin poljubac.
Pred Pilatom i Herodom.
Križni put. Šimun Cirenac.
Obraćanje jeruzalemskim ženama.
Kocka za Kristove haljine.
Među razbojnicima.
U trenutku Kristove smrti: znaci na nebu i na zemlji.
Ukop.
Uskrsnuće: ukazanje ženama i učenicima, prepoznavanje po lomljenju kruha.
Uzašašće.

IVANOVO EVANĐELJE

Ulazak u Jeruzalem.
Posljednja večera: pranje nogu učenicima, prokazan izdajica, zapovijed ljubavi.
Na Maslinskoj gori.
Pred Anom, Pilatom.
»Evo čovjeka«, »Evo kralja«.
Raspeće, dioba odjeće, majka, odnos prema učeniku.
Ukop.
Prazan grob.
Ukazanje učenicima. Tomina nevjera (vrlo poticajno mjesto narodnih priča).
Petru daje prvenstvo.

Ovdje se ne može dokumentirano pokazati kako su se svi ovi motivi ostvarili u hrvatskoj tradicijskoj kulturi (jer bi to zahtijevalo opseg jedne knjige). Uzeti su u obzir oni motivi koji su ostvareni/zapisani u bar dva primjera u hrvatskoj usmenoj književnosti. Zapisi potvrđuju da su baš ovi motivi iz biblijskoga repertoara »nosili« usmenu književnost, dali joj obilježje, prepoznatljiv duh, a time i sustav vrednota u hrvatskome narodu. Svima koji su obilnije čitali zapise iz hrvatskoga života i običaja, posebice iz usmene književnosti, u ovakve tvrdnje uopće nema dvojbe. To su, dakle, oni motivi u kojima se očituje duhovnost hrvatskoga naroda, zrcali njegova duša i etnokulturna prepoznatljivost.

Otkad se može pratiti pasionska tema u hrvatskoj tradicijskoj kulturi?

Hrvati imaju etnografske zapise još od srednjovjekovlja, obilnije od 16. stoljeća, a modernu etnologiju od devetnaestoga. Nakon kapitalnoga djela, Radićeve »Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnome životu« (ZNŽO, 1897.), kod Hrvata su nastale tri velike monografije: Lovretičev »Otok«, Ivaniševićeva »Poljica« i Langov »Samobor«. Tu ima obilno građe, izvorne i nepatvorene o svim detaljima narodnoga života i običaja. Od tridesetih godina 20. stoljeća nastajali su i deseci drugih monografija ovoga tipa na cijelom prostoru Hrvata. Kad se zna da su narodni običaji vrlo postojani i da se stoljećima ne troše, štoviše obdržavanjem postaju još postojaniji, onda su navedeni zapisi pouzdana dokumentacija o narodnome životu i običajima kakvi su kod Hrvata iz najstarije prošlosti.

Teško je, svejedno, iz etnografske građe doznati o povijesnom »trajanju« pasionskih običaja među Hrvatima. Kako nisu u pitanju samo običaji koji naprosto jesu u vremenu, već i stanovite izvedbe tih običaja, njihove tekstualne realizacije, to će se dokumentacija morati potražiti na drugom mjestu. Može se pouzdano a priori reći da je pasionskih motiva u narodnome životu i običajima znatno manje nego, primjerice, u božićnim običajima.

Više nego u običajima, pasionski su se motivi sačuvali u hrvatskoj usmenoj književnosti, posebice u *pjesmama*, *predajama/legendama* i *poslovičnom blagu*. Ima mnogo usmenoknjiževnih tekstova, i u izvedbi i u zapisu, koji su motivirani Kristovim zadnjim zemnim trenucima.

Ovdje ćemo se pretežito pozabaviti pjesmama jer je hrvatska narodna pjesma, poznato je, najbolji pokazatelj narodnoga života, stanja narodne (kolektivne) duše, općega ugođaja i duhovnosti našega naroda. Daroviti pojedinac iz naroda umio je oblikovati važne sadržaje i za pojedinačnu i za opću duhovnost. Ti su se sadržaji, potom, bez poteškoća usmeno širili, izvodili i njegovali jer su najčešće bili po mjeri običnoga čovjeka, izražavali stanje njegove duševnosti. Jedan primjer pjesme koji potvrđuje kako je pjesnik u svega nekoliko stihova, za svoga prosječnog recipijenta, kazao sav evanđeoski nauk:

Nedilja je, braćo, danas,
Bog se Isus rodi za nas.
Muku podni od Pilata,
krvcu proli suva zlata.
Uskrsnuo na nebesa
i velika ta čudesa.
Ude stvari odbigoše,
a kršćani pristupiše,
nekršćani dalje staše.

Muka Kristova, njegov »put križa«, plač Njegove majke, Isusova smrt, pokop i uskrsnuće – temelji pasionskoga motiva – iznimno su poticajni hrvatskim usmenim pjesmama. Na hrvatsko je usmeno pjesništvo ovoga tipa, čini se, plodno utjecalo čitanje *Štenja i Evandelja* u crkvenim obredima, ali i pisano stvaralaštvo, posebice ono *homiletičko*, tijekom povijesti hrvatske književnosti. U stručnoj je literaturi pouzdano dokazano da je u srednjovjekovlju i usmeno pjesništvo djelovalo na pisano, ali i napisana riječ »silazila« u narod i tamo se lako ostvarivala kao usmena. To »uzajamno prelijevanje jednoga oblika

postojanja u drugi«⁸ temeljna je odrednica hrvatske književne povijesti. To je posebice izraženo u religijskome pjesništvu. Na pojavu i širenje tog pjesništva važnu su ulogu odigrale srednjovjekovne *bratovštine* (južna Hrvatska) i *dvorsko pjesništvo* (sjeverna Hrvatska), čega je među Hrvatima bilo u izobilju.

Pasijska se baština, doduše, najbolje čuvala i njegovala u *prikazanjima*, kao stanovitom obliku dramskoga stvaralaštva, ali su dijelovi tih »izvođenja«, osobito plačevi, vrlo lako ulazili u narodno pjesništvo. Mnogi su hrvatski književni proučavatelji na taj način vidjeli pojavu i razvoj *religioznog pjesništva* (Štefanić, Fancev, Šetka, C. Fisković, M. Bošković-Stulli). To se prvenstveno odnosi na pohvalne pjesme u čast svetih mučenika, mjesnih zaštitnika, ali i cijeli niz biblijskih tema. U tom se nizu nalazi i pasionsko pjesništvo.

U zapisima se može pratiti već u rukopisnim pjesmaricama 14. i 15. stoljeća. U »*Plaču iz Rapske pjesmarice*« (1471.) nalazi se dijaloška dionica koja će se kasnije varirati u brojnim inačicama. Na Gospin upit i tvrdnju:

Jao sinu, željo moja,
jao meni, nigo moja,
gdo mi vaze radost moju,
gdo uhili majku tvoju?

raspeti Krist odgovara:

Ja te molju mater moju,
nu utiši žalost tvoju,
utiši se molim tebe,
ne umarsi sama sebe,
već me boli tuga tvoja
ner me čini muka moja,
zato utari suze tvoje,
ne ponavlaj rane moje.

U crkvenom prikazanju iz kasnijeg rukopisnog zbornika »*Muka Spasitelja našega*« (1566.), Djevica se obraća drvu križa:

Prikoloni se, drvo križa,
da se meni sin približa,
ka mi prigni kite tvoje
da počinu tuge moje (...)
Ojme, sinko, tugo moja,
ojme smrti ljuta tvoja ...

(Bošković-Stulli, 125–126)

Književno je srednjovjekovlje već polako učvrstilo model i *muke* i *plača* koji će se kasnije rabiti na cijelom prostoru Hrvata. Ipak treba naglasiti književno oblikovanu muku i plač

⁸ Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Usmena književnost*, u »Povijest hrvatske književnosti«, knj. 1., »Liber – Mladost«, Zagreb, 1978., str. 75.

koje znamo kod franjevačkih pisaca, počevši od najstarijih Divkovićevih iz 1631. I drugi su franjevački pisci, posebice u 18. stoljeću obradili slične motive.

Fra Toma Babić u svome djelu *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mleci 1726.) ima dio s duhovnim pjesmama. U četvrtom izdanju ove knjige (1802.) nalazi se i »Muka Gospodina našega Isukrsta i Plač matere njegove složeni od O. fra Petru Kneževiću iz Knina«⁹. Već za prvog izdanja ove, u svoje vrijeme vrlo popularne knjige, bile su mnoge pjesme proširene u narodu da nije bilo lako razlučiti što je tu zbilja »umjetno« pjesništvo, a što »narodno«. Osim ove Kneževićeve muke, nema, na žalost, stilizacija koje bi bile u stilskom postupku tipičnih plačeva /muka.

Fra Filip Grabovac u svome *Cvitu razgovora* (1847.) nema doduše ni muke ni plača, ali je njegova »Molitva od pet rana Isukrstovi« bliska tim stilizacijama:

Pomozi nas, sveti križe,
oslobodi vrazje mriže.
Moj Spasitelj na teb' visi,
Majko mila, kamo, gdi si!
S tobom tko se god zlameni †,
nek s' hudoba okameni †.
Sveti križu, oslobodi
i na suhu i na vodi
nevirnika i zla puta,
zagrni me svoga skuta.
A kad budem izdanuti,
k men' se čini tad ganuti.
Čavla tebe tri probiše
pokornici raj dobiše.
Daj to mi se pokoriti,
da ne budem vik goriti.
Na smrti me obeseli,
pokaži mi raj veseli. Amen¹⁰.

Najpoznatije hrvatsko djelo ovoga niza je »Muka Gospodina Našega Isusa Krista i Plač majke njegove« o. fra Petra Kneževića, iz 1755., objavljeno do sada u više od stotinu izdanja i stilizacijski je model za ovu obradu. U predgovoru 1. izdanju Knežević piše da ga posvećuje »Tebi, slatki Isuse, Bogu mome i otkupitelju svijeta, a tako i Majci Tvojjoj Djevici Mariji ..., i zemlju koju si ti u vrijeme muke Svoje neprocjenjivom krvlju Svojom obilno natopio (Isticanja S. B.), da nas od vječnoga ropstva otkupiš«. Izdvojene su formulacije nagovijestile jedno stilističko sredstvo koje će se kasnije rabiti/metaforizirati u stotinama zapisanih primjera hrvatskog vjerskog pjesništva.

⁹ Toma BABIĆ, *Cvit razlika mirisa duhovnoga upisan i dan na svitlost po otcu Fr. Tomu Babiću od Velima, biskupije Skradinske, reda S. Otca Frane male braće*, izdanje »Narodna Lista«, Zadar, 1898., str. 369–386.

¹⁰ Filip GRABOVAC, *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*, »Stari pisci hrvatski«, pr. T. Matić, Zagreb, 1951., str. 47.

Najveći broj usmenih pjesama na ovu temu sadrži rukopisna zbirka dr. o. fra Jeronima Šetke *Zbornik hrvatskih narodnih pobožnih pjesama iz Sinja*, sakupljena od 1929. do 1953., dovršena 1954. Originalne bilježnice čuvaju se u Arhivu franjevačkog samostana u Sinju, Šetkin rukopis u arhivu HAZU, a prijepis u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu (br. 210). U njoj je 1231 pjesma iz cijele Dalmacije (i Bosne i Hercegovine), a ne samo iz Sinja, kako bi se moglo po naslovu zaključiti.

Šetka ih je svrstao u šest ciklusa. U prvome, pod naslovom »Život Isusa i Marije« ima 175 pjesama, pretežito na temu *muke i smrti Kristove*. Svrtstao ih je u ove nizove:

»Muka Isusova – Pivci bude Mariju«

»Meštri pripravljaју oruđe za Isusovu muku«

»Isusove i Marijine boli«

»Marija razgovara s križem«

»Gospa ide na grob«

»Crkvice se gradi«.

Dr. Šetka je stručno pisao o sakupljenim pjesmama¹¹. Iako nije posebno isticao pasionsku komponentu ovih pjesama, one su ipak okupljene oko ove teme. A oblikovanje pjesama više-manje je isto kao i na cijelom prostoru Hrvata. To se može vidjeti kad se ove pjesme usporede s drugima koje su, u rukopisu ili objavljene, nastale među Hrvatima. Za potrebe ovoga rada pretpostavljaju se pjesme koje su zapisane unatrag 150 godina, točnije od 40-ih godina prošloga stoljeća do 1997.¹²

Kao što je inače u usmenoj poeziji, i ovdje se vidi iznimno duhovno srodstvo Hrvata bez obzira gdje žive i kojim narječjem (jezikom) govore.

Zanimljivo je da je u svim pjesmama ovoga, pasionskog, tipa iznimno istaknuta uloga Marije, Kristove majke, njegove suputnice i supatnice uz drvo križa. Kao što inače pokazuje *marijanska poezija u Hrvata* (Šetka, Jurica¹³), ona je u ovim pjesmama nešto drukčija nego u marijanskim pjesmama izvan ove teme. Tamo je Marija najčešće *nježna, lijepa (najljepša), ljupka, zvijezdama ovjenčana, topla, brižna, Djevica, Bogorodica*

¹¹ Jeronim ŠETKA, *Majka Božja u hrvatskim narodnim pjesmama*, »Kačić«, br. 2, Split, 1969., str. 301–392. Jeronim ŠETKA, *Hrvatska pučka religiozna poezija*, »Kačić«, br. 3, Split, 1970., str. 187–265.

¹² Luka ILIĆ-ORIOVČANIN, *Slavonski narodni običaji*, Zagreb, 1846. (reprint: Novska 1997.). Mihovil PAV-LINOVIĆ, *Narodne pjesme iz Dalmacije i drugih krajeva*, (rukopis), 1860.–1875., 1526 pjesama. *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih*, u Trstu 1880. (reprint: Pazin, 1997.). Franjo Ksaver KUHAČ, *Južno-slovjanske narodne popievke*, Knjiga I–IV, Zagreb, 1878.–1881. Lujo PLEPEL, *Dalmatinske narodne pobožne pjesme i legende*, Šibenik, 1930. Olinko DELORKO, *Narodne lirske pjesme*, PSHK, Zagreb, 1963. Dr. Ante PROLIĆ, *Hrvatske narodne pjesme i molitve zapisane u selima Satrić, Potravlje i Bitelić*, (rukopis), Zagreb, 1996., str. 24. Tanja PERIĆ-POLONIJO, *Tanahna galija. Antologija usmene lirike iz Dalmacije*, »Splitski književni krug«, Split, 1996. Stipe BOTICA, *Usmene lirske pjesme*, »Stoljeća hrvatske književnosti«, Zagreb, 1996. Marko DRAGIĆ, *Duša tilu besidila. Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Baška Voda, 1997.

¹³ Šetka 1969. analizira sve aspekte hrvatske marijanske poezije i ističe da su »začetnici naše pučke religiozne poezije školovani ljudi, ali ljudi koji su se približili narodu, govorili mu i pjevali na način koji je njemu shvatljiv. Narod je njihove književne plodove rado primio i usvojio« (str. 390).

(...) Provodni motiv koji bi mogao spojiti ove dvije obrade Djevice u hrvatskoj marijanskoj poeziji, može izraziti pjesma koja ističe njezinu ulogu u činu otkupljenja, jer:

Zdravo, zdravo bila,
divica Marijo!
Ka si nam predragog
Isusa rodila,
ki je za nas kristjane
svoju krv protočil,
na križu viseći,
ki nas je odkupil.
Prosi ga, Marijo!
Za njegove muke
da nam neda dojt
v one vražje ruke.

Istra, 1862., Volčić

U svim je pjesmama pasionske tematike u središtu lik stradalnika Krista i još istaknutiji njegove Majke. Ona je *ucviljena majka, plačljiva, hipersenzibilna, brižna, željna smanjiti muke ...*, a on, Krist, *stojički, mirno, šutljivo, bez glasa* prima sve što je »skovano u vječnom planu« jer muku (križ), kaže jedna pjesma, »zakon ga je meni nosit« (Šetka, str. 120). Pa ni onaj bolni krik iz Matejeva Evandelja. »Eli, Eli...«, kako kaže komentar Jeruzalemskoj Bibliji, »krik je zbiljske tjeskobe, a ne očaja«.

Obično se u nekoliko poteza, gotovo stereotipno, iskaže i muka i patnja, križ i umiranje, plač i grč, i cijelo popratno raspoloženje svih aktera ovoga uzvišenog čina. Neka to pokažu dva primjera iz Šetkina rukopisa:

Ajme, sinko, diko moja,
kamo tvoje hitre noge,
što pred majkom ne trčete,
ali ste mi pokalale?
Kamo tvoje bile ruke,
zašto majku ne grlite,
al mi jeste savenule?
Kamo tvoje oči sjajne
što su sjale kano sunce,
a sad ste mi pomučene.
Kamo tvoja usta bila,
što su bila sva od meda,
sad su žuči napojena.«
Al se Isus ne ispriči,
nego reče majci riči:
»Mučniji mi jadi tvoji
neg na križu rane moje,
mučniji mi uzdisanci
neg na križu udaranci,
mučnije mi suze tvoje
neg na križu muke moje.

Promina

Božji pivci zapivaše
 u gorici zlatnoj crkvi,
 Divu Mariju buđaše:
 »Ustaj, Divo Marijo,
 Žudi sina izdadoše,
 i gorko ga izmučiše,
 i na križ ga pribijaše.
 S križa ga skidivaše
 i u platno zavijaše,
 u zemlju ga položiše.
 Po svem svitu tama biše,
 jer izdanu ko nas spasi.
 Crna krvca tecijaše,
 anđel s neba silaziše,
 trnovo cviče kitiše,
 u vince ga vijaše,
 u kalež ga mećaše«.

Proložac

Marija je uciviljena i »sirota« majka (kao prototip svih takvih majki!), vrlo snažno utjecala na sve *naricaljke* hrvatske usmene poezije, kojih je vrlo mnogo i u izvedbi i u zapisima. Iz hrvatskih srednjovjekovih plačeva, preporoditeljskih stilizacija (17.–19. stoljeća) taj je model dospio i u potonja vremena. Model plača/naricanja je i pjesma »Na Kordunu grob do groba«, narodna pjesma koja je nastala u prigodi smrti Eugena Kvaternika i Rakovačkih stradalnika (1871.), kasnije postala izražajni model za majčine plačeve nad stradalim sinovima u bilo kom ratu, primjerice u Drugome svjetskom ratu i kasnije.¹⁴

U mnogim vjerskim pjesmama »muke i plača«, pored Krista i Marije, još su neki sudionici muke na križu, i to najčešće »dviije sestrice« i apostol Ivan. No više-manje svi su drugi sudionici samo »promatrači«, a sva je duševna dubina pjesme usredotočena ili na majku, ili na sina, ili najčešće na oboje. Tu je ulogu već istaknulo hrvatsko srednjovjekovno religiozno pjesništvo jer:

ki rekoše sa sinkom stati,
 smrt zajedno s njim prieti,
 vsi se sada razbigoše,
 nega samog ostaviše (...),
 sada ste ga vsi odbigli,
 kada su ga na križ dvigli

(Bošković-Stulli 1978., 125)

U obradi Marije, usmenoknjiževne stilizacije pokazuju znatne sličnosti s Kneževićevim *plačem*, obilnim barokno stiliziranim izvedbama: Marija plače, cvili, súzi, uzdiše, jadikuje, ječi ..., čini sve ne bi li pomogla Sinu. U takvoj je obradi moguće uvijek reaktivirati ovu temu jer je *majčin plač* i *sinovljeva muka* univerzalna ljudska tema. U literaturi je poznato

¹⁴ Usp. o tome: Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Izvori i preobrazbe jedne narodne pjesme (»Na Kordunu grob do groba«)*, u knjizi: »Pjesme, priče, fantastika«, Zagreb, 1991., str. 198–226.

reaktiviranje takvih tema i njihova barokna stilizacija kad god se za to ukaže potreba (Bošković-Stulli, 129–132).

Hrvatske usmene religiozne pjesme na ovu temu najčešće su kratke, ističu samo bitna duševna raspoloženja. Tek se ponekad tema šire razrađuje, kao u Šetkinu primjeru (zabilježenom u Jesenicama kraj Omiša, str. 37–39) gdje se u 125 stihova (osmeraca, koji je i pretežit stih svih pjesama) gotovo epski prikazuje Kristovo utamničenje, scene pred Pilatom, duševna bol Kristovih bližnjih, umiranje na križu. Osobito je dojmljivo Marijino nastojanje kako privoliti Pilata i »meštre« koji tešu križ, kuju čavle da bi se time uskratile muke sinu.

I *križ* i *čavli* su u usmenoj poeziji postali simboli koje narod koristi samo za takvu prigodu. Križ je ponegdje postao (kao u istarskoj pjesmi, str. 258) »križ priteški« i općenito je u kršćanstvu poprimio značenje kao ni jedan drugi simbol.

Krist je svoj križ, zbiljski križ, a ne nikakav figurativan, *sam nosio*. Nije dolazila ni čija zamjena, pa ni majčina, kako lijepo pokazuje pjesma s Dugog otoka (Sali):

Gospe sidi vanka grada
čekajući sinka draga:
»Sinko mili, sinko dragi,
podaj majki križ taj slavni!«
»Ne mog' ti ga, majko, dati,
na njen mi je čudo stati,
na njen mi je krv proliti,
grišne duše otkupiti.«
Otkupi ji sin Marije
povrh gore Kalvarije,
dva mu čavla u rukah,
a treći mu u nogah.¹⁵

Legendarna je ipak postala kratka pomoć Šimuna Cirence (iz Lukina evanđelja). Hrvatski je narod razumio i značenje i simboliku križa i zato je sasvim razumljiva ova *anegdotska zgodica*, što je zabilježena u naše dane (Potočani, Bosna): »Baba Ljubica rano ostala udovica, sama se probijala kroz život i sada kad su je godine pritislule, malo je posustala. Žalila se svećeniku kako joj je teško živjeti ovako samoj, bez igdje ikoga. Svećenik ju je uvjeravao: 'Sestro Ljubice, sudbina sviju nas je da nosimo, poput Isusa Krista, svoj križ. Zato ti ne posustani, prihvati svoj križ i hrabro ga iznesi do kraja!' Na to je baba Ljubica rekla: 'E moj ujače, kako ja da svoj križ sama ponesem kad ga ni Isus nije sam iznjeo na Kalvariju?' 'Kako nije?', vidno se začudi svećenik. 'Nije, nije! Njemu je pomogo sveti Šimun. A đe je meni Šimun da mi pomogne!'«¹⁶.

Kristova *trnova kruna*, *krvava glava/ruke/bedra* postadoše u pučkoj obradi metafore, žive i produktivne metafore, osobito kad prerastu u opseg *cvjetne (florističke) metaforike*. Kad majka kaže:

¹⁵ Gjuro Stjepan DEŽELIĆ, *Nova pjesmarica il Sbirka rado pjevanih pjesama*, Zagreb, 1872., str. 229.

¹⁶ PERIĆ-POLONIJO, *nav. dj.*, str. 261.

... Imala sam sinka jedinka,
 poslala ga u goricu,
 dođoše Židovi
 bisne majke sinovi.
 Skinuše mu zlatnu krunu,
 a pripeše trnovu.
 Kuda trnci dobavljaše,
 tut' se krvca prolivaše.
 Kud se krvca prolivaše,
 tuda cviče cvatijaše.
 Anđel s neba saletiše
 pa to cviče pokupiše.
 U kitice ukijaše,
 u vinčice uvijaše.
 Nebesa se potresoše,
 od milinja lipog cmilja,
 od veselja Božjeg Sina.

Kričke (Drniš)

U vjerskoj je literaturi »krv Kristova« rado korišten motiv, više-manje tipizirano obrađen.

Kristove su *rane* također postale stalno mjesto usmenoknjiževne obrade. *Kristovih pet rana* najčešće se rabi kao stalan broj. Broj pet je više-manje stalan broj, uz još deset do petnaest stalnih brojeva. Takvi se brojevi ponekad nazivlju i hagada i potječu iz onoga dijela *Talmuda* kao predaja koja je živjela u narodu. Kod Hrvata se uporaba ovih brojeva ustalila još od srednjovjekovlja i gotovo nepromijenjeno sačuvala do naših dana. Tako se u glagoljaškim knjigama nalazi amulet »o 12 riči svetih i slavnih«, koje štite od vragova, vila i mjeseca što škodi djeci i ljudima. Sastavljene su te riječi u obliku pitanja što je jedan, dva, tri i tako redom i odgovora uzetih iz crkvenih dogmi i Biblije¹⁷. Uporabu ovih stalnih brojeva podjednako upotrebljavaju svi hrvatski krajevi. Zanimljivo da je Šetkin zapis ostvaren u *lucidarskoj maniri*, naime »dijete« odgovara na pitanje »što je peto? *Pet je rana na Isusu*«. Brojevi su inače najčešće stihovani, kao u primjeru iz Varaždina:

Pet je ran Kristuševih
 iz vsake još krv curi
 da grešnike opere¹⁸.

Među stalnim brojevima iz pasionskoga okružja još je »sedam Gospinih žalosti« (Šetka, str. 126).

U zapisu koji je nastao u prosincu 1997. u Sarajlijama kraj Tomislavgrada (zabilježila studentica Pedagoškog fakulteta u Mostaru, a kazivala Barka Krstanović, rođ 1925.), u kraćoj verziji nabraja se: Sam Bog sidi na nebesi ter kraljuje, dvi su daske Mojsine, tri

¹⁷ BOŠKOVIĆ-STULLI, 1978., str. 77–78.

¹⁸ BOTICA, 1995., str. 83.

Trojstva, četiri evanđelista, pet rana, šest kamenica, sedam radosti, osam blaženih, devet anđeoskih kora, deset Božjih zapovidi (VI. rkp., Mostar 1998., str. 6).

U usmeno je pjesništvo kao poticajni motiv ušla *Judina izdaja*: i poljubac, i ljubav prema novcu, i hinjeno prijateljstvo. No, narodno je pjesništvo u nekoliko pjesama obradilo na svoj način cijelu epizodu s Judom, pa i *Judino vješanje* na smokvi, kao ovaj primjer s Visa (Podšpilje):

Ka' je Juda Boga proda
za trideset srebrnjaka,
juto se je pokajao,
svoga grija pribojao.
Otija je vratit novce
ali i' primit nisu tili
kojima je Boga proda.
Oni su njemu besidili:
»Vec smo ti ga izmucili,
bicima ga izbicali,
ostrin trnjen okrunili,
sutra ce na krizu visit!«
Pojde Juda od nji' tuzan,
cilu noc je suze lija,
suze lija, skusi vlasi,
u zoru se obisija
u gomili ispo' smokve.¹⁹

Uskrs i općenito tema »uskrsnuća« nije značajnije obrađena u usmenoj poeziji. Nekoliko pjesama ovoga niza uglavnom stereotipno prikazuje trenutak Kristova uskrsnuća, sreću njegovih bližnjih zbog toga. Najčešće se pokazuje zabrinutost dviju ili triju žena »tko će im podići kamen« da bi mogle Isusa pomazati. Ova je pjesma iz Podbablja (Imotski) ilustrativna ovome motivu:

Dvi su dive Bogu mile
Božjim putom uputile,
među se su govorile:
»Ko će kon tu grobu biti
i kamen se oboriti?«
Susrite ih malo dite,
malo dite bilj' od sniga:
»Kud ćete vi, dvi divice?
Mi znademo kog ištete.
Vi ištete grob Isusov.
Idem Petru i Pavlu
i Ivanu dragomu.
Sutra doću u nedilju

¹⁹ DELORKO, *nav. dj.*, str. 45.

pa ću kazat svoje tilo,
svoje tilo od očnice,
svoju krvcu od lozice«.

U drugoj su pjesmi »tri sestrice« koje nose »zletne puce / i u pucim bile masti, / s čim Isusa rane liče« (Šetka, str. 167). Zadnja se dva stiha pojavljuju i u ovom (razgovjetnijem) obliku: »Bilo tilce od šenice
a krvca je od lozice«.

(Šetka, str. 314)

U zapisu iz prosinca 1997. pjesma je nešto drukčija:

Šetale se tri Marije
preko gore Kalvarije,
jednoj Ana, drugoj Mara,
trećoj Gospa plemenita.
Svaka nosi križ u ruci
i u križu zlatne puce
i u pucom svete mezi
čim se mažu blicke rane,
blicke rane Isusove.
A odoše tri Marije
preko gore Kalvarije,
ugledaše jedan gropčić,
na gropčiću sidi mladić.
Ugledaše, uzpredaše,
nazad petom udaraše.
Njimom mladić progovara:
»Ne gledajte, ne spredajte,
nazad petom ne udarajte,
Isus će vam uskrsnuti,
misu će vam govoriti,
dosta ila, dosta pila
i šenice prevoznice
čiste krvi Isusove.
Božji sine budi faljen
po sve vike vikov Amen.

(*Vl. rkp., Mostar, 1998., str. 5*)

Ovdje valja istaknuti da su studenti kroatistike u svojim zapisima (najviše od veljače do travnja 1998.) zabilježili, među ostalim desetak pjesama/molitica s pasionskom motivikom i da su obrade više-manje slične. Traba naglasiti da su dva zapisa nastala u Slavoniji (Feričanci, Ivankovo), a jedan u Međimurju. Kazivači(ce) nisu imale nikakve veze s južnim hrvatskim područjima gdje je ovaj motiv obilnije obrađen. I to pokazuje da je hrvatski narodni stvaralac (i kazivač) osjećao duhovnost na isti (i sličan) način i da je takva pjesme izvorna ekspresija njegove duše.

U zapisu iz našega vremena, u legendarnoj priči iz Potočana, ugođaj oko uskrsnuća je bio nešto drukčiji: »E, vako, dijete ... Ti znaš kad su ono Isusa saranili u onoj pećini i metnuli onaj veliki kamen na grob na ništa ne more uč ni izać otole ... E, na nedelju pošalje anđel neko dijete da privari stražare što su bili ispid groba da bi Isus moga izać. Dijete je imalo crveno jaje u ruci i kad je došlo prid stražere, reklo im je: 'Vidite, u mene je ovo jaje jučer bilo bijelo, a danas je crveno. Crveno – bijelo, bijelo – crveno!'

Stražari se začude i stanu gledat jaje, a u to Isus odgurne onaj veliki kamen i pođe u nebo. Stražari su vidili da su privareni i potrče za njim ... E, tad se jedan zaskoči i Isusa uhvati za taban pa mu otkine (pokaza rukom) 'vako mesa. I od tada u nas nije ravan taban«.²⁰

Ovo je samo mali dio hrvatske pasionske baštine unutar hrvatske tradicijske kulture. Nadam se da se i na ovako malom uzorku i vrlo suženom značenju/prostoru pokazala hrvatska tradicijska kultura: njezina uporišta, odredišta, imanentna svojstva i nadasve njezino biblijsko/kršćansko ishodište.

Zusammenfassung

PASSIONSERBE IN DER KROATISCHEN TRADITIONSKULTUR, VOR ALLEM IN DER MÜNDLICH ÜBERLIEFERTEN DICHTERISCHEN TRADITION

Zur Traditionskultur gehören am häufigsten die Inhalte aus dem unmittelbaren Leben des Volkes, aber auch jene, die aus den anderen Bereichen in das Leben und in die Bräuche des Volkes übergegangen sind.

Das kroatische Nationalwesen ist seit der Ankunft in den heutigen Lebensraum mit dem Christentum eng verbunden und durch die christliche Spiritualität geprägt. In der kroatischen Traditionskultur und in der mündlich überlieferten Literatur war das Passionsgeschehen schon immer ein ausserordentlich starker Anreger. In dieser Hinsicht sind die mündlich überlieferten Gedichte besonders bedeutungsvoll. Der kroatische Volksdichter hat aussergewöhnlich schön seine Gefühle in das lyrische Gedicht übergossen, besonders seelische Stimmungen des christlichen Menschen. In unzähligen Liedern hat er besonders herzlich, rührend, lyrisch und sublim Maria, die Mutter Christi, die mitleidende unter dem Kreuz, hervorgehoben. Passions- und Marienlieder dieser Art kommen auf dem ganzen kroatischen Gebiet vor, aber vor allem im kroatischen Süden und sind ein bedeutender Teil kroatischer mündlicher Literatur.

In diesem Beitrag bringen wir einen kleinen Teil aus der reichen Sammlung kroatischer Passionslieder.

Übrs. Ivica TOMLJENVIĆ

²⁰ BOTICA, 1995., str. 71.